

УДК 343.829

О.Г. Гончаренко

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ ВИРОБНИЧОГО КОМПЛЕКСУ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті досліджено економіко-правові особливості виробничої діяльності державних підприємств виробничого комплексу Державної кримінально-виконавчої служби України. Визначено тенденції зміни чисельності трудових ресурсів виробничого комплексу (персоналу та засуджених) та рівня їхньої заробітної плати. Проведено диференціацію трудових ресурсів (засуджених) за регіональною ознакою та визначено чинники, які впливають на зменшення їх чисельності.

In the article the author investigates economic and legal features of the State criminal and executive service of Ukraine manufacturing complex activity. The differentiation of manpower (prison population) according to regional characteristic is made and the factors which influence their reduction are shown.

State enterprises penal institutions are members of social and economic processes so the market economy. Production activities of these companies has certain economic and legal restrictions on the manner of distribution of inmates by type of criminal and executive institutions and adherence to the limits of their content, purpose production activities and specialization of production, management and planning of economic activity and physiological characteristics of prisoners as part resource potential of the industrial complex of the criminal and executive system.

According to a summary statistic reporting State Penitentiary Service of Ukraine was calculated the tendency in workforce industrial complex of the State Penitentiary Service of Ukraine and to reduce the number of labor potential. Changes in the number of prisoners involved in socially useful work in the sphere of material production also tends to decrease. The main factors that influenced the process of reducing the number of inmates in prisons are: reducing the share of criminal penalties with elements of imprisonment by the courts in Ukraine; humanization procedures for their detention in prisons; broad amnesty, all kinds of early release from prison and so on.

Manufacturing activity in correctional facilities should be as close as possible to such conditions prisoners to adapt to society after their release from prison, and to achieve the main goal - the re-socialization.

Ключові слова: виробнича діяльність, суспільно-корисна праця, трудові ресурси, заробітна плата, економічна ефективність.

Key words: manufacturing activity, socially useful work, manpower resources, salary, economic efficiency.

Економічна нестабільність, падіння рівня життя, високий рівень безробіття і деградація соціальної сфери впливають на процес проведення соціально-економічних перетворень, що сприяє погіршенню криміногенної ситуації в країні, яка виражається в зростанні злочинності, і, як наслідок, зростанні числа осіб, які знаходяться під вартою, і засуджених до позбавлення волі.

Кримінально-виконавча система є поліфункціональною системою, бо забезпечує виконання покарань як у виді позбавлення волі, так і без ізоляції від суспільства осіб, які скоїли злочин, а також здійснює залучення засуджених до суспільно-корисної праці, їх загальну та професійно-технічну підготовку, санітарно-профілактичну роботу і лікування, оперативну-розшукову діяльність, соціально-виховну роботу і забезпечує контроль поведінки засуджених.

Виробнича діяльність державних підприємств кримінально-виконавчої системи, на відміну від інших соціально-економічних систем, має особливу економічну і правову природу, основою якої, окрім економічних, є соціальні, освітні, виховні та інші пенітенціарні цілі, які стоять як перед керівництвом Державної пенітенціарної служби України, так і адміністрацією установ виконання покарань щодо залучення засуджених до суспільно-корисної праці. Це свідчить про підпорядкування виробничого процесу реалізації правоохонної функції в обсязі, регламентованому положеннями кримінально-виконавчого права та дії економічних законів.

Теоретичні засади особливостей функціонування кримінально-виконавчої системи, в тому числі і її виробничого комплексу, сформували такі закордонні вчені, як Головка Л. [1], Данілов Д. [2], Константинов І. [3], Мотін А. [4], Сорокін А. [5], Шликов В. [6], Уваров І. [7] та інші. Однак питання особливостей організації господарської діяльності установ виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України і організації функціонування її виробничого комплексу залишаються поза увагою вітчизняних дослідників.

Відсутність вітчизняних досліджень не дозволяє розробити загальну стратегію проведення реформування кримінально-виконавчої системи, тому цей процес мав переважно відомчий характер. Сучасна модель функціонування Державної кримінально-виконавчої служби України повинна забезпечити виробництво і надання нею послуг з покращеними якісними характеристиками. Державні підприємства установ виконання покарань повинні дотримуватись вимог, визначених кримінально-виконавчим законодавством і залучати до суспільно-корисної праці в матеріальному виробництві максимальну кількість засуджених та надавати соціально значимі послуги суспільству. Але в умовах ринкової економіки діяльність названих підприємств показує їх повну неспроможність, бо вони не можуть конкурувати на ринку з іншими суб'єктами господарювання. З одного боку, вони повинні відповідати сучасним ринковим вимогам,

а з іншого — морально та фізично застаріле обладнання, низька якість робочої сили не дозволяє випускати конкурентоспроможну продукцію, що ставить на межу їх самовиживання в нових економічних умовах господарювання [4].

Мета статті полягає в узагальненні економіко-правових особливостей здійснення господарської діяльності в установах виконання покарань і залучення засуджених до суспільно-корисної праці у сфері матеріального виробництва з метою їх ресоціалізації.

До пенітенціарних цілей виробничої діяльності, на нашу думку, можна віднести ряд теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із розвитком організаційно-правового механізму, спрямованого на вдосконалення змісту, засобів та методів впливу на засуджених завдяки використанню суспільно-корисної праці, забезпечення їх виправлення і подальшої ресоціалізації, зниження рівня пенітенціарної і рецидивної злочинності [5].

Пенітенціарні цілі виробничої діяльності передбачають трудову адаптацію і ресоціалізацію осіб позбавлених волі за рахунок придбання ними життєво необхідного досвіду співіснування в соціально-трудоному колективі, набуття професійних навичок, які необхідні засудженому не тільки у виправному закладі, але й після звільнення з місць позбавлення волі.

Отже, під виробничою діяльністю, на думку В.В. Шликова, слід розуміти діяльність, яка відповідно до вимог кримінально-виконавчого законодавства пов'язана з виробництвом продукції, виконанням робіт, наданням послуг і залученням засуджених до суспільно-корисної праці, основним завданням якої є забезпечення реалізації кримінально-виконавчою системою правоохоронної функції [6].

Концепція реформування Державної кримінально-виконавчої служби України пріоритетними цілями функціонування кримінально-виконавчої системи визначає виправлення засуджених. При цьому суспільно-корисна праця разом із професійно-технічним навчанням є основним засобом виправлення засуджених. Зважаючи на це, детально зупинимось на характеристиці виробничої діяльності кримінально-виконавчої системи.

Досліджуючи виробничу діяльність в установах виконання покарань, слід визначити її специфічні особливості [7]:

1. Державні підприємства установ виконання покарань — це частина промислового потенціалу країни, створена у виправних колоніях з метою залучення засуджених до суспільно-корисної праці у сфері матеріального виробництва.

2. Названі підприємства не проводять відбір засуджених за спеціальністю, віком, станом здоров'я, оскільки в установи виконання покарань потрапляють за рішенням суду.

3. Метою діяльності державних підприємств установ виконання покарань є не одержання прибутку, а залучення засуджених до суспільно-корисної праці та їх професійно-технічне навчання.

4. Названі підприємства не можуть бути приватизованими, проданими та такими, що збанкрутілі.

5. Для забезпечення їх ритмічної роботи установам виконання покарань необхідне збереження жорсткої вертикальної структури управління.

Державні підприємства установ виконання покарань є учасниками соціально-економічних процесів і повноправними суб'єктами ринкової економіки. Особи, позбавлені волі, є трудовим потенціалом названих підприємств. Тому виробнича діяльність в

установах виконання покарань має певні економічні і правові особливості. І.Г. Костянтинів виділяє п'ять типів обмежень виробничо-трудоових можливостей місць позбавлення волі [3]. Економічні і правові особливості організації господарської діяльності державних підприємств виробничого комплексу Державної кримінально-виконавчої служби України відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Економіко-правові особливості діяльності державних підприємств виробничого комплексу ДКВС України (авторська розробка)

№	Вид обмеження	Економічна характеристика
1.	Порядок розподілу засуджених за видами установи виконання покарань	Створення на базі установ виконання покарань державних підприємств, майстерень, сільськогосподарських підприємств, професійно-технічних училищ тощо.
2.	Дотримання лімітів наповнення установ виконання покарань	Планування і організація виробництва виходячи з чисельності засуджених: відсутність можливості розширення виробництва, закриття підприємства чи оголошення його банкрутом внаслідок специфіки трудових ресурсів.
3.	Спеціалізація виробництва	У Статуті державного підприємства установи виконання покарань визначено близько 250 видів діяльності, а також визначено роботи, до яких забороняється залучати засуджених.
4.	Організація трудової діяльності, спрямована на досягнення мети – ресоціалізації засуджених	Установи виконання покарань із максимальним рівнем безпеки – засуджені до довічного позбавлення волі залучаються до праці тільки на території колонії з урахуванням вимог тримання їх у приміщеннях камерного типу (ст.151 КВК України). Установи виконання покарань середнього рівня безпеки – власне виробництво, яке знаходиться на території установи (п. 21 Правил внутрішнього розпорядку виправної колонії). Установи виконання покарань із мінімальним рівнем безпеки – власне виробництво, а також засноване на договорах з підприємствами всіх форм власності, в тому числі і за межами установи, за умови забезпечення постійного нагляду за засудженими та щоденного повернення до житлової зони (п. 21 Правил внутрішнього розпорядку виправної колонії).
5.	Психофізіологічні особливості засуджених	Зміна соціальної структури засуджених: збільшення кількості осіб, які не мають трудових навичок, які мають нервову, психічну, наркологічну залежність, з негативними соціальними мотивами тощо.
6.	Регламентований порядок проведення закупівель	Складна процедура проведення державних закупівель сировини, обладнання для потреб виробництва.
7.	Система управління і планування діяльності	Багаторівнева система складання бізнес-планів виробничої діяльності і чітко регламентований порядок їх виконання, що не дозволяє швидко реагувати на зміну ринкової кон'юнктури.

Функціонування державних підприємств виробничого комплексу дозволяє забезпечити перевиховання засуджених, які відбувають покарання у виді позбавлення волі, шляхом залучення їх до суспільно-корисної праці у сфері матеріального виробництва

і дає можливість отримати професійно-трудові навички, необхідні для їхнього подальшого життя на волі [2]. За даними зведеної внутрішньої аналітичної звітності Державної пенітенціарної служби, у 2014 р. в Україні звітувало 137 установ, з яких 125 є промисловими (91,2 %), 12 сільськогосподарськими (8,8 %) [8]. Незначна частка підприємств, які функціонують у сільському господарстві, пояснюється наявністю у сільськогосподарському виробництві специфічного засобу праці – земельних ресурсів, прерогатива використання яких надається суб'єктам підприємницької діяльності, що не є виправними закладами, і використовуються землі на умовах їх оренди у пайовиків. Також перевага промислової галузі пояснюється відсутністю просторового розміщення виробництва, що є однією із специфічних складових організації праці засуджених в установах виконання покарань.

Завдяки поєднанню матеріальних ресурсів і суспільно-корисній праці засуджених створюються матеріальні блага (товарна продукція), що виробляються для задоволення внутрісистемних потреб та реалізуються на регіональних ринках. У 2014 році підприємствами виробничого комплексу Державної кримінально-виконавчої служби України було вироблено продукції (у діючих цінах) на суму майже 351, 2 млн грн [8].

Тенденція зміни чисельності трудових ресурсів державних підприємств виробничого комплексу Державної кримінально-виконавчої служби України у 2009–2013 рр. відображена в табл. 2, де представлено персонал (особи рядового, начальницького складу та вільнонаймані працівники) і засуджених.

Таблиця 2

Динаміка чисельності населення України та кількості трудових ресурсів, зайнятих у закладах виробничого комплексу ДКВСУ у 2009–2013 рр. (авторська розробка)

Показник	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2013 р. у % до:	
						2009 р.	2012 р.
Чисельність населення України, тис. осіб	45962,9	45778,5	45633,6	45553,0	45426,2	98,8	99,7
Чисельність осіб, зайнятих у виробничому комплексі ДКВС України, осіб	34403	41040	38510	34503	23938	69,6	69,4
У тому числі:							
кількість працівників установи за фактом, разом з атестованим персоналом	3115	2988	2144	2412	2897	93,0	120,1
частка, %	9,1	7,3	5,6	7,0	12,1	3,0	5,1
кількість засуджених	31288	38052	36366	32091	21041	67,2	65,6
частка, %	90,9	92,7	94,4	93,0	87,9	-3,0	-5,1
Середньомісячна заробітна плата, грн*:							
персоналу	1982,19	1985,15	2114,75	2262,50	2406,26	121,4	106,4
засуджених	271,74	283,24	301,52	354,54	439,70	161,8	124,0

*у перерахунку з урахуванням індексу інфляції (до попереднього року)

Дані табл. 2 свідчать про суттєве зменшення кількості трудового потенціалу виробничого комплексу: у 2013 р. його чисельність на 30,4 % була нижча показника 2009 р., та на 30,6 % показника у 2012 р. Водночас невпинно зростає частка засуджених у трудовому потенціалі: з 9,1 % у 2009 р. до 12,1 % у 2013 р. Середньомісячна заробітна плата персоналу установ виконання покарань за досліджуваний період зростала і досягла 2406,26 грн та 439,70 грн для засуджених. Найвищий показник заробітної плати персоналу зафіксований у Чернігівській області (4907,66 грн), засуджених – у Полтавській (591,40 грн).

Основними чинниками, що суттєво вплинули на процес зниження чисельності засуджених у місцях позбавлення волі, стали: зменшення частки застосування кримінальних покарань з елементами позбавлення волі судами в Україні; гуманізація процедури їх утримання в установах виконання покарань; подальше широке застосування амністії, всіх видів дострокового звільнення з місць позбавлення волі тощо [1]. У результаті реалізації цих заходів у 2009–2013 рр. чисельність засуджених до позбавлення волі у середньому зменшилася на 2747 осіб (рис. 1).

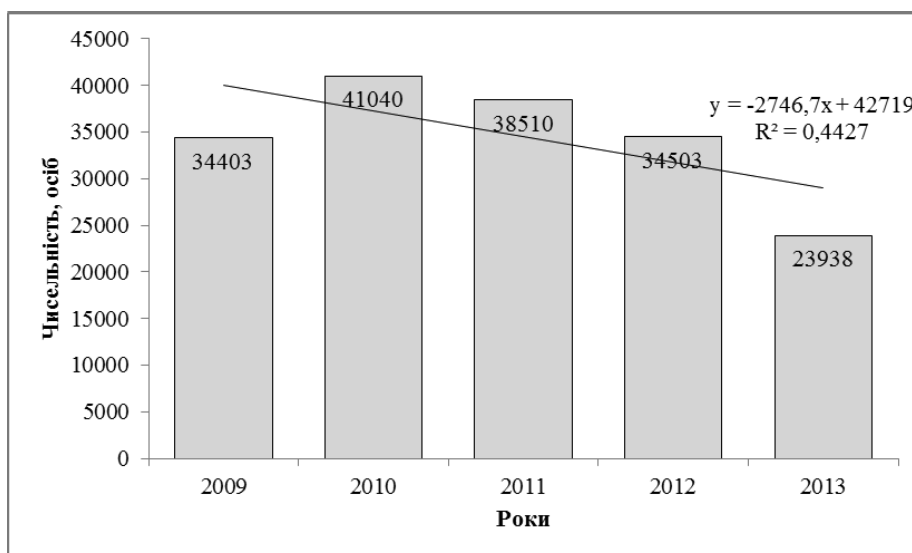

Рис. 1. Динаміка чисельності засуджених, залучених до суспільно-корисної праці у 2009–2013 роках [на кінець звітного періоду] (авторська розробка)

Диференціація трудових ресурсів за регіональною ознакою показує, що найбільша концентрація засуджених у Дніпропетровській (15,8 %), Харківській (13,4 %), Київській (12,3 %), Запорізькій (8,6 %) та Донецькій (7,0 %) областях. Частка по інших областях не перевищує 5,0 % загальної чисельності засуджених.

Виробнича діяльність в установах виконання покарань повинна бути максимально наближена до умов, які прийняті за їх стінами, щоб засуджені змогли адаптуватися в суспільстві після звільнення з місць позбавлення волі. Це цілком реально, якщо врахувати зміни, які відбуваються сьогодні у виправних закладах, що спрямовані на

впровадження в процес виправлення принципів пенітенціарної педагогіки і гуманного ставлення до засуджених.

Суспільно-корисна праця засуджених повинна забезпечити виконання таких вимог: поєднання навчання з продуктивною працею, моральною, психологічною і практичною підготовкою засуджених до суспільно-корисної праці; вирішення не тільки економічних, але й соціальних завдань, які стоять перед установами виконання покарань; створення реальних умов вибору професії з урахуванням особистих інтересів та можливостей з метою придбання необхідних у житті знань і трудових навичок; формування у засуджених свідомого відношення до праці і потреби працювати.

Дослідження економіко-правових особливостей здійснення господарської діяльності державними підприємствами установ виконання покарань з метою залучення засуджених до суспільно-корисної праці у сфері матеріального виробництва дозволило визначити ряд обмежень, а саме:

1. Порядок розподілу засуджених по установах виконання покарань здійснюється за рішенням комісії з розподілу та направлення засуджених при територіальних управліннях Державної пенітенціарної служби України в області.

2. Організація виробничої діяльності та її спеціалізація здійснюється в установах виконання покарань з урахуванням лімітів наповнення виправних закладів.

3. Організація трудової діяльності засуджених спрямована на досягнення мети виправлення засуджених та їх ресоціалізації.

4. Багаторівнева система складання бізнес-планів державних підприємств і чітко регламентований порядок їх виконання не дозволяє швидко реагувати на зміну ринкової кон'юнктури.

1. *Головко Л.В.* Пенитенциарная политика, гуманизм и экономика / Л.В. Головко // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. — 2011. — № 5. — С. 29–32; 2. *Данилов Д.Д.* Проблемы формирования социально-производственной системы в исправительных учреждениях: монография / Д.Д. Данилов. — Рязань: Академия права и управления ФСИН, 2008. — 132 с.; 3. *Константинов И.Г.* Приобщение осужденных к труду. Введение в исправительно-трудовую экономику / И.Г. Константинов. — М.: Издательство ВНИИ МВД СССР, 1982. — 160 с.; 4. *Мотин А.В.* Совершенствование организационно-экономического механизма управления предприятиями уголовно-исполнительной системы на основе контроллинга / А.В. Мотин // Вопросы экономики и права. — 2012. — № 1. — С. 5–8; 5. *Сорокин А.* Труд как средство исправления / А. Сорокин // Преступление и наказание. — 2013. — № 2. — С. 3–8; 6. *Шлыков В.В.* Трудовая адаптация осужденных к лишению свободы: монография / В.В. Шлыков. — СПб.: Изд-во Санкт-Петербургской академии управления и экономики. — 2008. — 297 с.; 7. *Уваров И.А.* Труд как средство исправления осужденных / И.А. Уваров // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление. — 2011. — № 2 — С. 17–20; 8. Загальна характеристика ДПтС України [електронний ресурс] / Державна пенітенціарна служба України. — Режим доступу: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/628075>.